DOI: 10.32844/2222-5374-2020-105-3.13

УДК: 340.112

Середюк В. Ю.,доцент кафедри теорії та історії держави і права ПВНЗ Університету
Короля Данила, кандидат юридичних наук

ЕВОЛЮЦІЯ «УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ» В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Актуальність статті полягає в тому, що XIX століття стало часом глибоких трансформацій правових систем. Чітко виокремився романо-германський та англосаксонський типи права. З другої половини XIX ст. на європейському континенті починають формуватися сучасні держави для яких були домінуючими три основні форми державності: імперія, федерація та конфедерація. Республіканська форма, яка тільки утверджувалася не отримала поширення з огляду на колоніальну спрямованість тогочасного світу. Республіка, що ґрунтувалася на принципах демократизму, за своєю суттю не могла бути метрополією і володіти колоніями. Метою статті є історико-правовий аналіз динаміки «Українського питання» в другій половині XIX ст. В статті досліджено історико-правові особливості еволюції «Українського питання» в другій половині XIX ст. Встановлено, що на межі XIX-XX ст. «українське питання» отримало поширення в межах міжнародно-правових доктрин. Визначено, що «Українське питання» викликало особливий інтерес в умовах взаємин Російської, Австро-Угорської та Німецької імперій. Наголошено, що суть «українського питання» другої половини XIX ст., полягала в тому, що на міжнародній арені воно для Російської імперії становило більшу загрозу, як на внутрішній. Причиною цього було те, що український національно-визвольний рух зосереджувався на ідеї автономізму та можливого реформування Австро-Угорщини і Росії на засадах федерації. З іншого боку, тиск Німеччини, який був пов'язаний із декларуванням ідеї відродження окремої української держави, мав на меті, не стільки досягнути військового конфлікту з Росією, як підпорядкування її політичних інтересів. Зроблено висновок, що на межі XIX-XX ст. «українське питання» отримало поширення в межах міжнародно-правових доктрин. Особливий інтерес воно викликало в умовах взаємин Російської, Австро-Угорської та Німецької імперій. По-перше, кожна з зазначених країн виносила експансивні плани стосовно українських територій. По-друге, німецькі та австрійські політики активно розвивали ідеї відродження окремої державності на українських землях, що мало забезпечити українцям історичне право на власну державу.

Ключові слова: «українське питання», правова система, Німецька імперія, Російська імперія, Австро-Угорська імперія.

Актуальність теми. XIX століття стало часом глибоких трансформацій правових систем. Чітко виокремився романо-германський та англосаксонський типи права. З другої половини XIX ст. на європейському континенті починають формуватися сучасні держави для яких були домінуючими три основні форми державності: імперія, федерація та конфедерація. Республіканська форма, яка тільки утверджувалася не

отримала поширення з огляду на колоніальну спрямованість тогочасного світу. Республіка, що ґрунтувалася на принципах демократизму, за своєю суттю не могла бути метрополією і володіти колоніями.

Аналіз досліджень і публікацій. В процесі написання даної статті використані основні праці вітчизняних та зарубіжних дослідників з даної проблематики В. Головченка, К. Бачмана, В. Біхля, В. Солдатенка, К. Левицького Р. Клауза та інших, а також документи Центрального державного історичного архіву України.

Метою статті є історико-правовий аналіз динаміки «Українського питання» в другій половині XIX ст.

Результати дослідження. Суть «українського питання» другої половини XIX ст., полягала в тому, що на міжнародній арені воно для Російської імперії становило більшу загрозу, як на внутрішній. Причиною цього було те, що український національно-визвольний рух зосереджувався на ідеї автономізму та можливого реформування Австро-Угорщини і Росії на засадах федерації. З іншого боку, тиск Німеччини, який був пов'язаний із декларуванням ідеї відродження окремої української держави, мав на меті, не стільки досягнути військового конфлікту з Росією, як підпорядкування її політичних інтересів. Сам О. фон Бісмарк був послідовним і рішучим противником війни з Росією, що пояснювалося не якимись особистими симпатіями німецького канцлера, а тверезим політичним розрахунком. У той час, коли на сторінках німецької преси активно обговорювався проект розчленування Росії, а у військових і дипломатичних колах обговорювалася можливість війни, О. фон Бісмарк писав в секретному листі німецькому послу у Відні 3 травня 1888 року: «... про це дозволено було б сперечатися, якби така війна могла привести до того, що Росія, як висловився граф Кальнокі, була б «зруйнована». Але такого роду результат навіть після найблискупіших перемог лежить поза всякими ймовірностями» [4].

Слід зауважити, що О. фон Бісмарк помилився у своїй політичній стратегії з Російською імперією. Більше того, результат був протилежним – замість впливу на її внутрішню політику, відбулося зближення Російської імперії та Франції. Остання стала замість Німеччини основним кредитором імперії Романових, а в подальшому основним союзником у межах Антанти. Подальші події, які відбувалися в Німеччині та Російській імперії призвели до підготовки обох країн до війни. Новий німецький кайзер Вільгельм II, який обійняв престол 1888 р. мав відмінні з О. фон Бісмарком погляди стосовно стосунків з Росією, і схилився до відкритого збройного протистояння. У цьому випадку, проект «Київського королівства» був не потрібним, і «українське питання» втратило свою практичну значимість. Однак, з початком XX ст. і загостренням міжнаціональних взаємин, в середовищі німецького політикуму відновилися ідеї використання державницьких устремлінь українців.

У Німеччині по відношенню до українських земель був і звичайний прагматичний матеріальний інтерес. Саме українцями планувалося замінити сезонних робітників, які приїжджали з території Російської імперії в Познаньщину. З цією метою, ще у 1894 р. була створена громадсько-політична організація Німецька спілка східних прикордонних областей [1,

с. 29]. У 1903 р. ця організація розпочала активну співпрацю з Руським народним комітетом – виконавчим органом Української національно-демократичної партії. Українці підтримали таку ініціативу, оскільки розраховували на допомогу в боротьбі з польсько-австрійською адміністрацією краю. За сприяння німців, українці у травні 1903 р. починають видавати у Відні журнал «Ruthenische Revue». Мета цього видання визначалася, як необхідність підтримки постійного інтересу «українською справою та здобути трибуну перед Європою» [1, с. 28; 6, с. 229].

Значення цього видання важко переоцінити, оскільки за підрахунками українських дослідників, передруковували матеріали іспанська, італійська, шведська, норвезька і навіть японська преси. Тому можна говорити, що завдяки «Ruthenische Revue», «українське питання» набуло міжнародного поширення. Однозначно, що воно не стало об'єктом правовідносин тогочасної Європи, але отримало розголос. Матеріали, що публікувалися в українському видавництві мали значний резонанс, оскільки у 1905 р. прусський міністр Райнбабен виступив перед парламентом з доповіддю «про сумне становище русинів під польською владою в Галичині» [3, с. 404]. В умовах розгортання революційних подій в Російській імперії, Німеччина звернула увагу на «українське питання» Наддніпрянщини. Однак, як зазначалося вище, усе це здійснювалося з метою використання «національного чинника», як засобу послаблення імперії Романових.

Саме Німецька спілка східних прикордонних областей займалася координацією зав'язків офіційного Берліна з представниками громадсько-політичних сил українців. Відповідальним за цю роботу був також особистий радник кайзера Вільгельма II Теодор Шиман. Останній відзначався скептичним ставленням до Російської імперії, яку називав «на-пів варварською країною, найбільш строкатою сумішшю народів» [1, с. 30; 33, р. 30]. Така ситуація свідчила про дві крайності. З одного боку, Німеччина досить серйозно розглядала «українське питання» у своїй зовнішньополітичній стратегії, однак акцентувала увагу не стільки на потребі українців у відновленні власної держави, скільки у необхідності ослаблення та повалення Російської імперії. З іншого боку, стратегія, спрямована на розвиток національних рухів народів імперії Романових, мала на пів-офіційний характер, оскільки була представлена діяльністю громадсько-політичної організації та офіційним радником кайзера, який будучи істориком-публіцистом, висловлював свої переконання, а не офіційну позицію держави.

Основною пропозицією Т. Шимана, стосовно розв'язання «національного питання» на теренах Центрально-Східної Європи, було проведення превентивної війни з Російською імперією. Це в свою чергу мало призвести до кризи, в ході якої Росія мала розпастися на Великоросію, Україну і «західні території» [9, с. 304]. Тобто, «українське питання» було актуальним у політиці Німеччини. Більше того, німці, надавали українцям статусу єдиного народу, що претендував на проголошення власної держави з поміж інших народів імперії Романових. Показом є і виокремлення, так званого «західного краю», під яким малися на увазі території де проживали поляки.

Більше того, німці розпочали серію переговорів з представниками українського національного руху. Німецький історик О.Гешт, який був членом Німецької спілки східних прикордонних областей, у жовтні 1905 р. розпочав переписку з М.Грушевським [5]. Причиною перемовин були революційні події в Російській імперії. Берлін був переконаний, що перетворення Російської імперії на конституційну монархію, може перешкодити планам Австро-Угорщини стосовно розв'язання «українського питання». Імперія Габсбургів та кайзерівська Німеччина ще в кінці XIX ст. сформували власну стратегію розв'язання «національного питання» в Східній Європі, тому в грудні 1905 р. імператор Вільгельм II заявив: «події, які тепер відбуваються в Росії, є лише прелюдією до жахливої катастрофи, яка розіб'є цю імперію на багато республік. Утворення таких республік означатиме постійну загрозу для Німеччини, оскільки вони, без сумніву, ще більше схилитимуться до союзу з Францією» [1, с. 30]. Таке зацікавлення «українським питанням» з боку Німеччини обумовлювалося також і вирішенням «польського питання». Частина Польщі, яка ще у XVIII ст. була окупована Пруссією, стала центром активного визвольного руху, а тому українсько-польське порозуміння у Наддніпрянщині, могло посилити бажання поляків до відновлення власної державності.

Ситуацію вдалося частково вирішити, запровадивши 26 січня 1907 р. загальне виборче право в Австро-Угорській імперії. Такий крок імператора Франца Йосифа I обумовлювався як революційними подіями в імперії Романових, так і спільною з Пруссією стратегією стосовно досягнення підтримки з боку українців у геополітичному протистоянні з Росією. Реформа виборчого права у Галичині була наріжним каменем українсько-польського політичного протистояння початку XX ст. Запровадження загального виборчого права мало досить позитивні наслідки для українців, які на перший після реформи виборах змогли вибороти 27 мандатів до імперського парламенту. Українець Ю.Романчук став віце-спікером парламенту, що було найвищою державною посадою в імперії Габсбургів, яку вдалося отримати українцю [8, с. 114]. Однак не зважаючи на такі позитивні зміни, загального українсько-польського протистояння в Галичині не було подолано, оскільки реформа виборчого права не поширювала на вибори до крайового сейму. Більше того, вплив поляків на політичне життя Галичини зріс, що стало занепокоєнням для німецького політикуму. Згаданий вище Т.Шиман закликав австрійський уряд вжити заходів для підтримки «гноблених поляками рутенів» [1, с. 31-32]. Після вбивства М.Січинським польського намісника Галичини А.Потоцького, який був ініціатором зловживань на сеймових виборах 1908 р., німецький канцлер фон Бюлов також рекомендував австрійському уряду звернути увагу на «українське питання» і заручитися підтримкою українців у протистоянні з поляками.

Ситуація, що склалася, призвела до формулювання нової ідеології, спрямованої на розв'язання «національного питання» – «неопанславізму». На відміну від «панславізму» XIX ст. цей напрям, який активно підтримувався Російською імперією, був більш радикальний. Для його реалізації в Петербурзі було створено Галицько-російське благодійне товариства (1903 р.), метою якого була підтримка «культурної єдності галичан,

буковинців та «угорорусів» (закарпатських українців) з росіянами [1, с. 31]. Західноукраїнські землі визначалися неопанславістами, як «під'яремна Росія», а в разі активізації українського національного руху в Галичині, ідеолог неопанславізму В.Бобринський заявляв про можливість силового втручання Росії [7, с. 214].

Чергова активізація «українського питання» у німецькій зовнішньополітичній стратегії відбулася у 1909-1910 рр., в час так званої «Боснійської кризи». Українська проблематика стала основною на шпальтах «Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte» (1911 р.), було збільшено фінансування «Ukrainische Rundschau». Довірена особа політичного й торговельно-політичного відділів Міністерства закордонних справ (МЗС) Німеччини – відомий історик і публіцист П.Рорбах здійснив подорож Російською імперією, під час якої зустрівся з групою українських депутатів Державної думи [1, с. 32].

Сама Австро-Угорщина, зайняла нейтральну позицію, у дипломатичному протистоянні Росії та Німеччини в «українському питанні». Хоча окремі кроки стосовно впровадження в офіційну правову доктрину задоволення політичних вимог українців Галичини здійснювалися. У 1910 р. міністр закордонних справ імперії граф А. фон Еренталь звернувся до міністра-президента Австрії Ріхарда фон Бінерт-Шмерлінга з пропозицією задовільнити вимоги українців, щоб протидіяти російському впливові в Галичині [8, с. 40]. Свідченням дієздатності цієї пропозиції є і те, що голова українського парламентського клубу в імперському парламенті і крайовому сеймі, К. Левицький повідомив М. Грушевського про свою розмову з фон Еренталем, який повідомив, ніби Корона цікавиться українським питанням [6, арк. 230].

В той час, у Галичині відбулася чергова хвиля загострення польсько-українських стосунків, наслідком яких стало вбивство одного із лідерів українського студентського руху А. Коцька. Причиною протистояння, була боротьба українців за окремий університет у Львові, що у свою чергу викликало особливе занепокоєння російської царської дипломатії. Останні, розцінювали перспективу відкриття українського університету в столиці Галичини, як небезпечну для держави і таку, що становить більшу увагу, як «балканська криза». Росіяни правильно розуміли, що українці, що навчаються в Києві переїдуть на навчання до Львова, де їх антиросійські настрої тільки поширяться. Так само і німецьке зовнішньополітичне відомство, яке раніше також вважало балканський напрямок головним у взаєминах Відня й Петербурга, в листопаді 1911 р. висловило припущення, що «українське питання, можливо, відіграє важливу роль у стосунках Австрії з Росією» [8, с. 45]. Результати позачергових виборів до австрійського парламенту того ж року, що засвідчили посилення позицій народовців (москвофіли отримали лише два мандати), дали підстави новому міністрові-президенту Карлу фон Штюркку заявити німецькому послові, що уряд більше не зважатиме на російські протести й активно сприятиме заснуванню українського університету у Львові [1, с. 34].

Отже, «українське питання» відігравало важливу роль у зовнішньополітичній стратегії Німецької, Російської та Австро-Угорської

імперій в останній третині XIX – на початку XX ст. У 1910–1911 рр. воно набуло більшого значення, як «балканська проблема». Однак, якщо імперія Романових змогла відновити ідеї «неопанславізму», то Німеччина, яка підтримувала Австро-Угорщину і підштовхувала її до конфлікту з Росією, не відкидала можливості забезпечення українцям окремих форм державності. В дійсності співчуття до «української проблеми» з боку Німеччини диктувалося ставленням до Російської імперії. Остання розумілася, як «тюрма народів». Таке визначення імперії Романових дав французький вчений А. де Кюстін у книжці «Росія в 1839 році» написаній 1843 р. він вказував, що єдиним фактором, що може вплинути на Російську імперію – це формування національних держав з пригноблених нею народів [1, с. 35].

Висновки. Таким чином, на межі XIX–XX ст. «українське питання» отримало поширення в межах міжнародно-правових доктрин. Особливий інтерес воно викликало в умовах взаємин Російської, Австро-Угорської та Німецької імперій. По-перше, кожна з зазначених країн виносила експансивні плани стосовно українських територій. По-друге, німецькі та австрійські політики активно розвивали ідеї відродження окремої державності на українських землях, що мало забезпечити українцям історичне право на власну державу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни: Монографія. К.: Парламентське вид-во, 2009. 448 с.
2. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939). Івано-Франківськ, 1993. 200 с.
3. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: 3 ілюстраціями на підставі споминів і документів. Ч. 2. Львів: Накладом автора, 1929. С. 289–776 с.
4. Превращение украинского сепаратизма в фактор европейской политики URL: <https://hist-etnol.livejournal.com/1116208.html>.
5. Центральний державний історичний архів України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413.
6. Центральний державний історичний архів України. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 3320. Арк. 230.
7. Bachmann K. «Ein Herd der Feindschaft gegen Rußland», Galizien als Krisenherd in den Beziehungen der Donaumonarchie mit Rußland (1907–1914). Wien; München, 2001. 292 s.
8. Bihl W. Die Beziehungen zwischen Österreich – Ungarn und Russland in bezug auf die galizische Frage 1908–1914. Galizien um die Jahrhundertswende. Hrsg. von Karlheinz Mack. Wien; München, 1990. S. 30–55.
9. Remer Claus. Die Ukraine im Blickfeld deutscher Interessen. Ende des 19 Jahrhunderts bis 1917/18. Frankfurt-am-Main; Berlin; Bern; NewBYork; Paris; Wien: Verlag Peter Lang, 1997. S. 304.

V. Seredyuk

THE EVOLUTION OF THE «UKRAINIAN QUESTION» IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

The relevance of the article is that the nineteenth century was a time of profound transformations of legal systems. The Romano-Germanic and Anglo-Saxon types of law were clearly distinguished. From the second half of the XIX century. on the European continent are beginning to form modern states for which were dominated by three main forms of statehood: empire, federation and confederation. The republican form, which was just being established, did not become widespread due to the colonial orientation of the world at that time. A republic based on the principles of democracy could not, in essence, be a metropolis and own colonies. The purpose of the article is a historical and legal analysis of the dynamics of the «Ukrainian question» in the second half of the nineteenth century. The article examines the historical and legal features of the evolution of the «Ukrainian question» in the second half of the nineteenth century. It is established that at the turn of the XIX–XX centuries. The «Ukrainian question» became widespread within the framework of international legal doctrines. It is determined that the «Ukrainian question» aroused special interest in the conditions of relations between the Russian, Austro-Hungarian and German empires. It is emphasized that the essence of the «Ukrainian question» of the second half of the XIX century was that in the international arena it posed a greater threat to the Russian Empire than in the domestic one. The reason for this was that the Ukrainian national liberation movement focused on the ideas of autonomy and possible reform of Austria-Hungary and Russia on the basis of the federation. On the other hand, German pressure, which was associated with the declaration of the idea of the revival of a separate Ukrainian state, was aimed not so much at achieving a military conflict with Russia as at subordinating its political interests. It is concluded that at the turn of the XIX–XX centuries. The «Ukrainian question» became widespread within the framework of international legal doctrines. It aroused special interest in the relations between the Russian, Austro-Hungarian and German empires. First, each of these countries made expansionary plans for Ukrainian territories. Secondly, German and Austrian politicians actively developed the idea of reviving a separate statehood in the Ukrainian lands, which was to provide Ukrainians with the historical right to their own state.

Keywords: «Ukrainian question», legal system, German Empire, Russian Empire, Austro-Hungarian Empire.